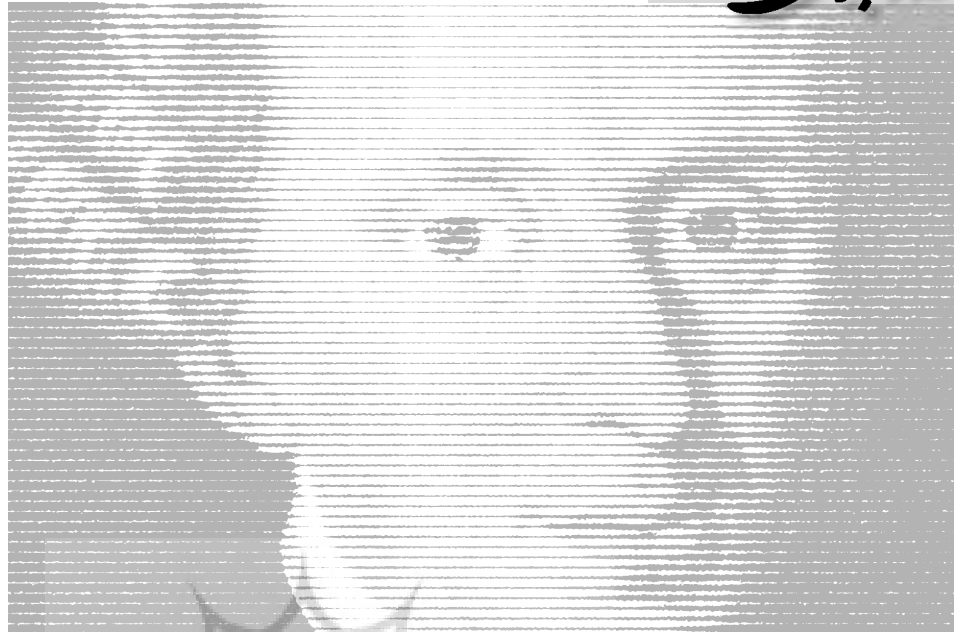

ایمانوئل کانت ۲

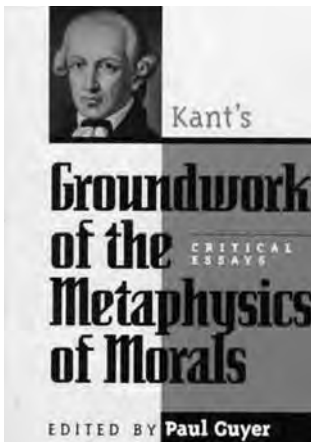

درآمدی بر بنیاد مابعد الطبیعه اخلاق کانت

اشاره: نوشتار حاضر نقدی است از لارا دنیس (Lara Denis) بر کتاب درآمدی بر بنیاد مابعد الطبیعه اخلاق کانت (*Kant's Groundwork of the Metaphysics of*, *Morals: An Introduction*) اثر سالی سجویک (Sally Sedgwick) که در سال ۲۰۰۸ از سوی انتشارات دانشگاه کمبریج، منتشر شده است. کتاب ماه فلسفه

این کتاب شرح و درآمدی بر کتاب بنیاد مابعد الطبیعه اخلاق کانت است. هدف مؤلف «توضیح ایده‌ها و استدلال‌های کانت به شیوه‌ای حتی‌الامکان قابل‌فهم و ساده، و بدون گم شدن در بحث‌های تخصصی و پیچیده است» کتاب مشتمل بر پنج فصل است: یک مقدمه که بنیاد کانت را در بافت فلسفی‌اش بررسی و برخی از درونمایه‌ها و استدلال‌های اصلی کتاب را به خواننده معرفی می‌کند، و فصلی نیز به دیباچه بنیاد و هر یک از سه بخش آن اختصاص یافته است. کتاب شامل یک کتاب‌شناسی کوتاه و گزیده است که شامل زندگینامه‌ها، آثار کلاسیک کانت‌پژوهی، تک‌نگاری‌های اخیر، و مقالات تخصصی است. نمایه کتاب کوتاه ولی بسیار مفید است؛ بسیاری از مدخل‌ها نیز شامل مدخل‌های فرعی مفید هستند. مخاطب کتاب دانشجویانی هستند که برای اولین بار می‌خواهند کتاب بنیاد مابعد الطبیعه اخلاق کانت را مطالعه کنند. سجویک بنا را بر آن گذاشته است که خواننده کتاب آشنایی چندانی با کانت، نظریه اخلاق، تاریخ فلسفه، و یا فلسفه به طور کلی ندارد. این کتاب درآمد و راهنمای بسیار مناسبی برای اینگونه دانشجویان خواهد بود؛ هر چند می‌تواند در حکم کتاب درسی برای دانشجویان سطوح بالاتر نیز مورد استفاده قرار بگیرد و یا برای خواندن بیشتر به آنها توصیه شود.

کتاب سجویک بخشی از مجموعه درآمدهای کمبریج بر متون فلسفی مهم است، که هدف آن آشنا ساختن خوانندگان با درونمایه‌ها و استدلال‌های اصلی آثار فلسفی مهم در فلسفه غرب است. در این مجموعه سعی شده است

ایمانوئل کانت ۲

که خوانندگان با پیش‌زمینه تاریخی و فلسفی آثار مورد نظر، و همچنین با اهمیت و تأثیرگذاری آنها آشنا شوند. البته سجویک حرف‌چندانی درباره تأثیرگذاری بنیاد کانت زده، ولی زمینه فلسفی فهم آن را فراهم آورده است. او اصولاً با استفاده از سایر آثار کانت برای توضیح ایده‌ها و استدلال‌هایی که در بنیاد آمده به این مهم نایل شده است. مثلاً سجویک وسواس زیادی برای توضیح مفهوم ما بعد الطبیعه اخلاق، و همچنین نظرات بعدی کانت در کتاب ما بعد الطبیعه اخلاق به خرج می‌دهد تا نشان بدهد که بنیاد چگونه در حکم بنیادی برای ما بعد الطبیعه اخلاق عمل می‌کند. علاوه بر این، او برای توضیح بهتر و روشن‌تر اندیشه کانت به سایر نظریه‌های مطرح در تاریخ فلسفه نیز اشاره می‌کند، که البته از اشاراتش به آثار دیگر کانت کمتر است. در این ارتباط، می‌توانم به توضیح نظریه علیت و آزادی هیوم، و پاسخ کانت به او^۲ اشاره کنم. سجویک همچنین بنیاد را در چارچوب نظریه اخلاق، اخلاق عملی [فرضه‌شناسی]^۳ و غایت‌شناسی^۴ بررسی می‌کند. همه این توضیحات برای دانشجویانی که با موضوعات فوق آشنا نیستند، بسیار روان و قابل فهم است.

نقاط قوت کتاب بی‌شمار است و توضیح کامل آنها در این مقاله کوتاه میسر نیست. من نقاط قوت کتاب را به دو دسته تقسیم می‌کنم: دسته اول به محتوای توضیحات سجویک درباره ایده‌ها و استدلال‌های کانت، و دسته دوم به نحوه بیان و شیوه انتقال این تفسیرها به خواننده مربوط می‌شود. در هر دو مورد بیشتر به نقاط قوت کتاب در ارتباط با هدف نگارش آن توجه دارم.

سجویک توجه وافری به ایده‌های اساسی کانت نظیر اراده نیک، امر مطلق، و استقلال دارد، هر چند از طرح فلسفی، روش‌ها و راهبردهای کانت نیز غافل نیست. او در مقدمه توضیح می‌دهد که هدف از نگارش بنیاد در واقع فراهم آوردن اصلی بنیادین است، نه فقط برای نظریه فضیلت، بلکه برای نظریه حق در چارچوب ما بعد الطبیعه اخلاق^۵ او همچنین نشان می‌دهد که طرح فلسفی کانت در بنیاد چه تفاوت‌هایی با ما بعد الطبیعه اخلاق، و همین‌طور با سایر آثار در زمینه اخلاق عملی دارد.^۶ سجویک با وسواسی ستودنی دیباچه بنیاد را می‌کاود تا سرخ‌هایی برای یافتن اهداف کانت از نگارش کل کتاب و همچنین روش‌هایی که در هر بخش به کار گرفته است، پیدا کند. او ما را در فهم عناوین هر یک از بخش‌ها و همچنین کل متن یاری می‌دهد. این مسئله به خواننده کمک می‌کند تا مقصود کانت را از توضیحاتی که می‌دهد درک کند و استدلال‌های او کمتر از آنچه در غیر این صورت به نظر می‌آید، رمزآمیز جلوه کند. سجویک با حوصله فراوان بسیاری از اصطلاحات تخصصی فلسفه کانت را به شیوه‌ای که هم از لحاظ فلسفی دقیق و هم برای مبتدیان قابل فهم باشد توضیح می‌دهد؛ چه توضیح معانی مختلف «ما بعد الطبیعه» باشد و چه توضیح تمایز وظایف تام و غیرتام باشد، سجویک هیچ‌گاه خواننده‌اش را سردرگم و یا غرق اصطلاحات تخصصی فلسفه نمی‌کند. اگرچه او در این کتاب عمق ایده‌های کانت را آن‌گونه که برای مخاطبان فیلسوف ممکن بود، نمی‌شکافد، ولی هرگز این احساس به خواننده دست نمی‌دهد که توضیحاتش سطحی و کم عمق است.

سالی سجویک

سجویک در کتاب خود به برخی از ایرادهایی که به نظریات کانت وارد شده است، مثلاً اینکه اراده نیک باید بر خلاف تمایل باشد و اینکه نظریه کانت افراطی^۷ است^۸ پاسخ می‌گوید. توضیحات او در این باره به رغم کوتاهی، بسیار پرمایه است. او در توضیحات خود درباره نظریات کانت به قدر کافی به دلمشغولی‌های اصلی خوانندگان توجه دارد، هر چند آنها را به فکر نیز وامی‌دارد. مثلاً پاورقی‌های کتاب خوانندگان را برای خواندن مطالب بیشتر درباره موضوع مورد بحث راهنمایی می‌کند. به طور کلی، شرح سجویک بر بنیاد بسیار قانع‌کننده است به نحوی که خوانندگان را تشویق می‌کند تا کندوکاو بیشتری در فلسفه کانت انجام دهند.

سجویک بر برخی مفاهیم اساسی بنیاد پرتو می‌افکند و از آنها برای انسجام بخشیدن به متن و هدایت خواننده در کل متن کمک می‌گیرد. یکی از این مفاهیم اراده نیک است. مفهوم دیگری که کمتر انتظار می‌رفت، ولی سجویک آن را با وسواس به مفهوم اراده نیک پیوند می‌زند، مفهوم اراده محض است. کانت مفهوم اراده محض را در دیباچه کتاب معرفی می‌کند و می‌گوید «ایده و اصول» چنین اراده‌ای موضوع اصلی ما بعد الطبیعه اخلاق است.^۹ کانت فقط یک بار دیگر، آن هم در اواخر بخش سوم بنیاد، از این اصطلاح استفاده می‌کند که می‌گوید: «همه اعمال من در حکم فقط یکی از اعضای جهان قابل فهم... کاملاً موافق با اصل استقلال اراده محض می‌شد.»^{۱۰} سجویک اراده محض را با «ظرفیت عمل بر حسب قوانین و اصول پیشینی» شناسایی می‌کند - ظرفیتی که با استقلال برابر می‌داند - و معتقد است که به سبب داشتن اراده محض است که انسان‌ها غایت فی‌نفسه هستند.^{۱۱} علاوه بر این، از نظر سجویک، کانت وقتی به اراده محض اشاره دارد که درباره «یک اراده مطلقاً نیک» صحبت می‌کند. کانت در بخش سوم کتاب بنیاد

سجویک در کتاب خود به برخی از ایرادهایی که به نظریات کانت وارد شده است، مثلاً اینکه اراده نیک باید بر خلاف تمایل باشد و اینکه نظریه کانت افراطی است پاسخ می‌گوید.

ایمانوئل کانت

ادعا می‌کند که این اصل که «یک اراده مطلقاً نیک اراده‌ای است که دستورش بتواند همیشه خود را در حکم یک قانون کلی حفظ کند» ترکیبی است و نه تحلیلی.^{۱۳} توجه خاص سجویک به مفهوم مهم اراده محض، که فلاسفه به سادگی از کنار آن گذشته‌اند، و پیوند دادن آن با مفاهیم کانتی دیگری نظیر اراده نیک، انسانیت، شأن، و آزادی کاری بسیار متمایز و مفید است.

احتمالاً متمایزترین ویژگی شرح سجویک استفاده او از فلسفه نظری کانت، و به ویژه استدلال‌هایش در نقد عقل محض است. سجویک در مقدمه کتاب از فلسفه نظری کانت استفاده می‌کند تا دو دلیل اصلی کانت برای رد مبنای تجربی اخلاق را توضیح دهد: اول اینکه مبنای تجربی با کلیت و ضرورت اصول اخلاقی مغایرت دارد،^{۱۴} و دوم اینکه مبنای تجربی با آزادی که شرط ضروری اخلاق است مغایرت دارد.^{۱۵} سجویک هم در مقدمه و هم در فصل پنجم کتاب، که شرح بخش سوم بنیاد است، با حوصله فراوان مفهوم آزادی نزد کانت را توضیح و بسط می‌دهد و استدلال‌های کانت را برای اثبات جایز بودن، موجه بودن، و ضروری بودن آزاد پنداشتن خود بازسازی می‌کند.^{۱۶} او بر ضرورت نظری (و همچنین عملی) آزاد پنداشتن خود تأکید می‌گذارد، و توضیح می‌دهد که چرا، از نظر او، باید آزادی استعلایی (بجای آزادی کمینه، و کمتر مابعد طبیعی) به خود نسبت بدهیم. توجهی که سجویک به آزادی - و دقت نظر و دانشی که در استفاده‌اش از نقد اول کانت برای توضیح فرضیات و استدلال‌های بنیاد درباره آزادی - به خرج می‌دهد، بدون شک از ارزشمندترین جوانب این کتاب است، و شاید همین جنبه از کتاب باشد که آن را برای خوانندگان پیشرفته‌تر نیز مناسب می‌کند.

هدف مؤلف

«توضیح ایده‌ها و

استدلال‌های کانت

به شیوه‌ای حتی الامکان

قابل فهم و ساده، و

بدون گم شدن در

بحث‌های تخصصی و

پیچیده است»

کتاب شامل

یک کتاب‌شناسی کوتاه و

گزیده است که

شامل زندگینامه‌ها،

آثار کلاسیک کانت‌پژوهی،

تک‌نگاری‌های اخیر، و

مقالات تخصصی است.

نمایه کتاب کوتاه

ولی بسیار مفید

است.

قابل فهم بودن این کتاب تا حدود زیادی مرهون سبک نگارش سجویک است. جملات او، حتی در خلال پیچیده‌ترین بحث‌ها، معمولاً کوتاه است. هم در مقدمه و هم در شرح تقریباً بند به بند بنیاد سبک او باطمینان و دقت است. شرح مفصل او به بخش‌های کوچک با عناوین مفید (علاوه بر تقسیمات خود کانت) تقسیم شده است. سجویک با مهارت و به قدر کافی مطالب را تکرار، خلاصه، و مرور می‌کند تا خواننده همیشه بداند کجای بحث است، مقصود چیست، و چه چیزی اهمیت دارد. او استدلال‌های کانت را به نحوی کاملاً قابل فهم بازسازی می‌کند، طوری که خواننده نه فقط ساختار استدلال را درمی‌یابد، بلکه مقصود از استدلال را نیز بخوبی درک می‌کند.

مطلبی که بیش از همه مرا تحت تأثیر قرار داد این است که کتاب سجویک مدام راهبردهایی برای شرح و تفسیر فلسفی و قرائت نقادانه به خواننده ارائه می‌دهد. سجویک اغلب به طور صریح سؤالاتی درباره اصطلاحات مبهم، ادعاهای ظاهراً متضاد، قرائت‌های متعارض از یک متن، و یا ارتباط احتمالی ادعاهای مختلف، مطرح می‌کند و به آنها پاسخ می‌دهد. او همه این کارها را به نحوی انجام می‌دهد که به دانشجو می‌آموزد در خواندنش به دنبال چه باشد، و چگونه مسایل تفسیری را حل کند. مثلاً، سجویک بلافاصله بعد از نقل قضیه دوم اخلاق کانت، «ارزش اخلاقی عملی که از روی وظیفه‌شناسی و بخاطر نفس وظیفه^{۱۶} انجام می‌شود، در هدف مقصود از آن عمل نیست، بلکه در دستوری^{۱۷} است که به موجب آن، تصمیم به آن عمل گرفته شده است»^{۱۸} می‌گوید: «اصرار کانت بر این نکته که ارزش اخلاقی یک عمل به دستور آن است و نه هدف آن در اینجا... قدری عجیب است، از این جهت که ظاهراً در جای دیگری به طور تلویحی می‌گوید که یک دستور یا اصل اراده چیزی نیست به جز اظهار قصد از سوی یک فاعل».^{۱۹} سجویک سپس از چند زاویه به توضیح منظور کانت می‌پردازد، و استدلالی کوتاه و مبتنی بر متن برای یکی از تفسیرها می‌آورد: «منظور [کانت] این است... که ارزش یک عمل در هیچ مقصود یا غایتی که توسط خواست نفسانی و یا میل تعیین شده باشد نیست»^{۲۰} حتی اگر با این قرائت سجویک هم موافق نباشیم، ناگزیر مهارت او را در ادغام قرائت نقادانه و استدلال مبتنی بر متن در یک تفسیر آموزنده از یک اثر فلسفی دشوار خواهیم ستود. این جنبه آموزشی کتاب آن را، علاوه بر کمکی که به فهم بنیاد کانت می‌کند، به اثری مفید برای دانشجویان مبدل می‌سازد.

نقاط ضعف، محدودیت‌ها و یا خلأهای کتاب بسیار ناچیز است. با توجه به ماهیت کتاب، وجود چنین نقاط ضعفی چندان هم تعجب‌آور نیست. مثلاً آرای کانت چندان به بوته نقد گذاشته نشده‌اند. تأکید سجویک بیشتر بر قابل فهم کردن استدلال‌ها و ایده‌های کانت است. او نظرات کانت را بدون نقد آنها توضیح می‌دهد و بیشتر در پی برطرف کردن سردرگمی‌ها و ابهامات است، که البته رویکردی نامعقول نیست. ایده خوبی است که به دانشجویان آموزش بدهیم در اولین تلاش‌های خود برای فهم هر متنی - به ویژه متنی که هم مهم است و هم تا حد زیادی مایوس کننده - سعی در خواندن و تفسیر غیرنقادانه متن داشته باشند. نقد گام بعدی است. این گام چیزی است که خوانندگان سجویک باید، احتمالاً با استفاده از منابع ثانویه‌ای که او در پاورقی‌ها و کتابشناسی‌اش معرفی کرده است، خودشان بردارند.

البته صاحب‌نظران نظریه اخلاق کانت نیز تأکیدی را که احتمالاً انتظار داشتند، سجویک بر برخی بخش‌ها یا درونمایه‌های بنیاد بگذارد، نخواهند یافت، که امری طبیعی است. مثلاً سجویک توجه چندان به استدلال کانت در

ایمانوئل کانت

بخش دوم بنیاد^{۲۱} مبذول نمی‌کند. البته او برخی از ایده‌های مندرج در آنها را توضیح می‌دهد، مثلاً ارتباطی که کانت بین دو فرمول اول امر مطلق و اراده نیک برقرار می‌کند. ولی این استدلال مسائل بسیار خوبی را مطرح می‌کند که سجویک به آنها توجه ندارد، مثلاً اینکه آیا استدلال کانت در باب فرمول انسانیت که در اینجا مطرح شده است، با استدلال قبلی کانت در همین باب تفاوت چندانی دارد یا خیر.

به همین ترتیب، خیلی از همین صاحب‌نظران احتمالاً با برخی توضیح و تفسیرهای سجویک موافق نخواهند بود. از آنجایی که سجویک سعی دارد از وارد شدن به بحث اختلاف آرای پرهیز کند، شاید گاهی اوقات بخواهیم مطلب بیشتری درباره اینکۀ چرا او چنین یا چنان قرائتی از کانت دارد، و اینکه چه مطالب دیگری می‌توانست دربارهٔ مثلاً فلان موضوع بگوید، بدانیم. مثلاً، سجویک در توضیح نظرات کانت درباره فرمول انسانیت در ارتباط با وظیفه غیر تام برای افزایش سعادت دیگران، می‌گوید که وظیفه خیرخواهی بیانگر احترام به سایر انسان‌ها در حکم موجودات عاقل است؛ زیرا بدبختی مردم را به تخطی کردن از وظایف‌شان وسوسه می‌کند؛ وقتی که از وضعیت‌مان راضی هستیم، از عقلانیت عملی‌مان بهتر استفاده می‌کنیم.^{۲۲} بنا به این تفسیر، سعادت ارزشی صرفاً ابزاری در حکم وسیله‌ای برای اخلاق پیدا می‌کند، در حالی که کانت جایگاه سعادت را در خیر اعلاء می‌داند.^{۲۳} علاوه بر این، تفسیر فوق نمی‌گوید که کمک به تحقق اهداف جایز دیگران به چه طرق دیگری احترام به دیگران را در حکم موجودات عاقل نشان می‌دهد. اگرچه تفسیر سجویک از نظرات کانت کلاً برای من قانع‌کننده است، ولی گاه امیدوار بودم که برخی بخش‌های آن را بیشتر شرح و بسط می‌داد.

البته این ایرادها بسیار جزئی و بیشتر بیانگر انتظار مدرسان بنیاد، یا کانت‌پژوهان، از سجویک است. ولی کاری که او انجام داده است ارائه شرح و درآمدی روشن، مفصل، قابل فهم، پرمایه و آموزنده، بر بنیاد کانت است. این کتاب یکی از آثار بسیار ارزشمند برای دانشجویان نظریه اخلاق کانت است.

البته صاحب‌نظران بسیاری درباره بنیاد کانت مطلب نوشته‌اند، از جمله برخی شرح‌هایی که اخیراً به چاپ رسیده است. کتاب سجویک بیشتر معطوف دانشجویان دوره لیسانس است، ولی کتاب ینس تیمرمان با عنوان شرحی بر بنیاد ما بعد الطبیعه کانت^{۲۴} بیشتر مناسب دانشجویان دوره فوق لیسانس و استادان است. کتاب سجویک قابل فهم‌تر از درآمد و توضیحاتی است که تامس هیل و آرنولف تسوایگ در ترجمه خود از بنیاد ما بعد الطبیعه کانت^{۲۵} داده‌اند. قابل ذکر است که سجویک در نقل قول‌های خود از کتاب بنیاد کانت از ترجمه کمبریج آن توسط مری گرگور^{۲۶} استفاده کرده است. با وجود این، فکر می‌کنم براحتی بتوان شرح سجویک را به همراه سایر ترجمه‌های بنیاد که در درس دیگر ترجیح داده می‌شوند نیز به کار برد. به دلیل اینکه سجویک شماره صفحه نسخه آکادمی سلطنتی پروس را نیز ذکر کرده است، استفاده از آن با ترجمه‌های دیگر بنیاد بسیار آسان شده است. البته ترجمه انگلیسی هیل-تسوایگ تنها ترجمه دیگری است که علاوه بر نسخه کمبریج می‌شناسم - که شامل توضیحات فراوانی است - و استفاده از آن خواننده را از شرح سجویک بی‌نیاز می‌کند، یا لاقلاً با خواندن آن دیگر ضرورتی برای خواندن کتاب سجویک وجود ندارد. ولی مسلماً برای نسخه‌های دیگر بنیاد کتاب سجویک راهنمایی عالی است.

پی‌نوشت‌ها

۱. Cambridge Introductions to Key Philosophical Texts. ۱۴ ص ۱۹.
 ۲. ۱۵-۱۸.
 ۳. Deontology. ۱۸-۱۹ ص ۱۵.
 ۴. ۵۷-۵۸.
 ۵. ۵-۸.
 ۶. ۴-۵.
 ۷. Rigoristic. ۲۱ ص ۴۳۷-۴۳۹.
 ۸. ۶۶-۶۸، ۱۲۸-۱۳۱.
 ۹. ۳۹۰ ص.
 ۱۰. ۴۵۴ ص بنیاد، ص.
 ۱۱. ۱۳۳، ۳۷، ۱۴۴، ۱۳۹. ص.
 ۱۲. ۴۴۷ ص بنیاد، ص.
 ۱۳. ۱۴ ص.
۱۴. ۱۹ ص.
 ۱۵. ۱۸-۲۸، ۱۸۳-۱۹۸. صص
 ۱۶. From duty. ۱۵-۱۸ صص
 ۱۷. Maxim. ۳۹۹. صص بنیاد،
 ۱۸. ۳۹۹.
 ۱۹. ۷۱ ص.
 ۲۰. ۲۰ ص.
 ۲۱. ۴۳۷-۴۳۹. صص
 ۲۲. ۱۴۲ ص.
 ۲۳. نقد عقل عملی، ص. ۱۱۰؛ ۵۹.
 ۲۴. انتشارات دانشگاه کمبریج، ۲۰۰۷.
 ۲۵. انتشارات آکسفورد، ۲۰۰۲.
 ۲۶. فلسفه عملی، ۱۹۹۶.